

ემზარ ჭანტურიძე
სალომე ჭანტურიძე

ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში დაცული
წყაროები საქართველოს ისტორიის შესახებ

1. ალკიფრონი; ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, VI, 1987 წ.

ალკიფრონი ახ.წ. II-III სს. მოღვაწეა. მისი ეთნიკური წარმომავლობა დღესაც გაურკვეველია. მეცნიერთა ერთი ნაწილის აზრით, ის ლუკიანეს თანამედროვე უნდა ყოფილიყო. მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან დღევანდლამდე მოღწეულია სულ 123 წერილი, რომელშიც დაცულია ცნობები საქართველოსა და მისი მეზობელი ქვეყნების შესახებ.

ალკიფრონის წერილებიდან ამოკრებილი მასალა ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა.

2. ანჯოლელი ჯოვანი მარია; ბატონ უზუნ ჰასანის ცხოვრებისა და საქმეთა მოკლე მოთხრობა გადმოცემული ჯოვანი მარია ანჯოლელის მიერ. იხ. "XV ს. იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ", თბ., 1981 წ.

ანჯოლელმა თავისი ხანგრძლივი და ფათერაკებით აღსავსე ცხოვრების მანძილზე (1451-2-1547 წწ.) ბევრი რამ ნახა და განიცადა, რომელიც შემდეგში გამოსცა ზემოთ აღნიშნული სათაურით. ავტორი უმეტესწილად თვითმხილველია და ხშირად თანამონაწილედ იმ ამბებისა, რომელსაც აღწერს. თხრობისას ზოგჯერ იმოწმებს თავის წინამორბედ მოგზაურებს: კატერინა ძენოს, ჯოსაფა ბარბაროს და კონტარინის. ანჯოლელის ცნობები, რომელიც ემყარება უშუალოდ პირველწყაროებს და საკუთარ შთაბეჭდილებებს, სანდოა XV ს. საქართველოსა და მისი მეზობელი ქვეყნების ურთიერთობის კვლევისას.

წინამდებარე თხზულება მოიძია, იტალიურიდან თარგმნა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ე. მამისთვალისვილმა.

3. არისტოტელე (ძვ.წ. IV ს.), წიგნიდან "თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ", II, თბ., 1969 წ.

კაცობრიობის ერთ-ერთ უდიდეს მოაზროვნესა და მრავალმხრივ მეცნიერს — არისტოტელეს დარჩა მრავალრიცხოვანი შრომები. მათ შორისაა რამდენიმე ისეთი თხზულება, სადაც მოიპოვება ცნობები საქართველოს შესახებ. ესენია: "ქარების შესახებ", "მეტეოროლოგია", "სამყაროს შესახებ", "გამოუცემელი პრობლემები", "ცის შესახებ", "ცხოველთა დაბადების შესახებ", "პოლიტიკა", "ეკონომიკა", "საოცარ ამბავთა შესახებ"... აღნიშნულ ნაშრომებში აღწერილია სხვადასხვა ხალხის და მათ, შორის ქართველური ტომების, ეთნოგრაფიული, მითოლოგიური, ზოოლოგიური ხასიათის ცნობები.

არისტოტელეს თხზულებიდან ამოკრებილი ციტატები ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა.

4. ჯოსაფატ ბარბარო; “კეთილშობილი ვენეციელის, ბატონ ჯოსაფატ ბარბაროს მოგზაურობა ტანაში და სპარსეთში”; “XV ს. იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ”, თბ., 1981 წ.

XV ს. ვენეციელი სახელმწიფო მოღვაწე და დიპლომატი ჯოსაფატ ბარბარო წლების განმავლობაში მუშაობდა სხვადასხვა პასუხსაგებ თანამდებობაზე. 1473-1477 წწ. დიპლომატიური მისიით იმყოფებოდა აყ-ყოინლუს (თეთრბატკნიანთა) სახელმწიფოს მბრძანებელთან — უზუნ-ჰასანთან. 1477 წელს არჩეული იქნა ვენეციის სენატის წევრად. ამავე დროს ასრულებდა ვენეციის დოჟის მრჩეველის მოვალეობას. მან აღწერა თავისი მოგზაურობისა და საქმიანობისას ნახული და გაგონილი ამბები, რომელიც გამოქვეყნებულია “მოგზაურობის” სათაურით. მასში დაცულია სხვადასხვა ხალხის, და მათ შორის საქართველოს, ეთნოგრაფიული, პოლიტიკური და ეკონომიკური ხასიათის ცნობები. ე. მამისთვალიშვილის მოსაზრებით, “დიდ ყურადღებას იმსახურებს ის ცნობები, რომლებიც XV ს. მეორე ნახევრის საქართველოსა და აყ-ყოინლუს სახელმწიფოს ურთიერთობას ასახავს” (ე. მამისთვალიშვილი, 1981, გვ. 51).

ბარბაროს “მოგზაურობიდან” ამოკრებილი მასალა იტალიურიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ე. მამისთვალიშვილმა.

5. Фредерик Диубуа де Монтере, Путешествие вокруг Кавказа, Сухуми, 1937 г.

ცნობილი ფრანგი (შვეიცარიიდან) მოგზაური, ნატურალისტი, არქეოლოგი და გეოლოგი ზრედერიკ დიუბუა დე მონტერე თავის მოგზაურობას ყირიმიდან იწყებს 1833 წელს. ყირიმისა და ჩრდ. კავკასიის მონახულების შემდეგ ის საქართველოში ჩამოდის. მოგზაურობისას მან შეაგროვა დიდი მასალა, რომელზე დაყრდნობითაც 1835-1839 წწ. გამოაქვეყნა თავისი ნაშრომი “მოგზაურობა კავკასიის გარშემო” ექვს ტომად. ქუთაისის სამეც. ბიბლიოთეკაში დაცულია მხოლოდ მისი I ტომი.

წიგნზე მუშაობისას დიუბუამ, მოძიებული მასალის გარდა, გამოიყენა ადრინდელი თუ თანამედროვე მეცნიერთა სამეცნიერო ნაშრომები, რომლებშიდაც, ძირითადად, შესწავლილია მთლიანად კავკასიის რეგიონი და იქ მაცხოვრებელი ჩერქეზების, ყაბარდოელების, უბიხების, აბაზების, ჭიქების, ქართველური ტომების: აფხაზების, მეგრელების, ლაზების წარსული. აღწერილია ამ ტომების ზოგადი ისტორია, ადათი, ყოფა, აღზრდის, ქორწინებისა და სხვა წეს-ჩვეულებები, კანონები, ჩაცმულობა, რელიგია, დაკრძალვის ცერემონიალი. გაშუქებული აქვს ვაჭრობისა და შინამრეწველობის განვითარების დონე. აღწერილია კავკასიის ცალკეული რეგიონების დასახლებები (ქალაქები, დაბები).

I ტომში თხრობა მთავრდება სამურზაყანოს აღწერით. გამოქვეყნებული მასალა საინტერესოა საქართველოსა და კავკასიის რეგიონის ისტორიის მკვლევართათვის.

დიუბუას ნაშრომი ფრანგულიდან რუსულად თარგმნა შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ნ. ა. დანკევიჩ-პუშჩინმა.

6. დიონისიოს პერიეგეტი; თ. ყაუხჩიშვილი, “ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ”, თბ., 1967 წ.

დიონისიოს პერიეგეტი ახ.წ. II ს. ალექსანდრიელი ბერძენი მოღვაწეა. სრული სახით ჩვენამდე მოაღწია პოემის სახით დაწერილმა მისმა გეოგრაფიული

ხასიათის ნაწარმოებმა “დედამიწის აღწერილობა”, რომელსაც “პერიგესის” სახელითაც მოიხსენიებენ. ისტორიულ და გეოგრაფიულ მეცნიერებაში თხზულების როლისა და მნიშვნელობის შესახებ თ. ყაუხჩიშვილი აღნიშნავს: “რომაულსა და ბიზანტიურ ხანაში მას მიიჩნევდნენ გეოგრაფიის ძირითად სახელმძღვანელოდ...” (თ. ყაუხჩიშვილი, 1967, გვ. 106; 1976, გვ. 91).

დიონისიოსს თავის თხზულებაში დასახელებული ჰყავს ქართველური (იბერები, კოლხები, კერკეტიები, ჰენიოხები, ბიძერები, ბეჭირები, მაკრონები//სანები//ჭანები, მოსინები//მოსინიკები, ტიბარენები, ხალიბები) და მათ მეზობლად მცხოვრები სხვა არაქართველური ტომები: კამარიტები, ალბანელები, ალანები, სარმატები, სკვითები//სკვითინები, არმენიელები. ზოგადად აქვს აღწერილი ამ ტომების ცხოვრების წესი, საქმიანობა, მათი განსახლების არეალი. ამდენად დიონისიოსის ცნობები საინტერესოა კავკასიის, კერძოდ კი საქართველოს, ისტორიის მკვლევართათვის.

დიონისიოსის თხზულების ბერძნული ტექსტი ქართულად თარგმნა, წინასიტყვაობა, გამოკვლევა, კომენტარები და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა

7. ს. კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, “საისტორიო მოამბე”, თბ., 1925 წ., წიგნი II.

ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორიაში წარმოდგენილი მასალა ერთ-ერთი საუკეთესო პირველწყაროა XVI-XVII სს. საქართველოს ისტორიის მკვლევართათვის. ნაშრომში თხრობა იწყება XV ს. უზუნ-ჰასანის მმართველობიდან და გრძელდება XVII ს. მიწურულამდე. ს. კაკაბაძის მოსაზრებით, ნაშრომი ფარსადანს დაუწერია 1685-1696 წლებში (ს. კაკაბაძე, 1925, გვ. 206). განსაკუთრებით ღირებულია ნაშრომის ის ნაწილი, რომელიც ეხება საქართველოს ისტორიის XVII ს. მეორე ნახევარს, რადგან ავტორი იმ პერიოდში მომხდარი ამბების თვითმხილველი ან თანამონაწილე იყო. ტექსტს თან ერთვის ორი დამატება და ერთი დანართი. მათში გადმოცემულია XVI ს. მიწურულის კახეთის ისტორიის ერთი ეპიზოდი, ფარსადანის დარიგება შვილისადმი და თემურ ლენგის ლაშქრობა საქართველოში.

ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და შენიშვნები დაურთო ს. კაკაბაძემ.

გორგიჯანიძის თხზულების პირველი გამოცემა (იხ. ზ. ჭიჭინაძე “საქართველოს ცხოვრება”, ტფ. 1913) დაბეჭდილია ხარვეზებით. ტექსტს რამდენიმე ადგილას აკლია გვერდები. წინამდებარე გამოცემაში გამოტოვებული ადგილები შევსებულია “პარიზის ქრონიკიდან”. იხ. ასევე აღნიშნული ნაშრომის 1926 წლის გამოცემა.

8. კლავდიუს ელიანუსი; თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1969 წ.

რომაელი ისტორიკოსის კლავდიუს ელიანუსის (170-235 წწ.) მრავალრიცხოვანი შრომებიდან ორში, “სხვადასხვა ამბები” და “ღვთაებრივი თვალსაჩინოების შესახებ” დაცულია ცნობები კოლხებისა და მისი მეზობელი ტომების შესახებ (მახლიები, დერბიკები, სკვითები, არმენიელები...). აღწერილია დასახელებული ტომების ადათ-წესები, საქმიანობა, მოცემულია ამ ტომებს შორის ურთიერთობის ამსახველი მასალა.

კლავდიუს ელიანუსის თხზულებებიდან ამოკრებილი მასალა თარგმნა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა.

9. ლუკიანე, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, VI, თბ., 1987 წ.

ახ.წ. II ს. მოღვაწის ლუკიანეს მრავალრიცხოვან შრომებში განსაკუთრებული ადგილი უკავია “დილოგებს”, სადაც დაცულია ცნობები ქართველური და მათ მეზობლად მცხოვრები ტომების შესახებ (ლაზები, იბერები, მახელონები, სანიგები, ძიდრიტები, სავრომატები, ალანები, სკვითები).

ლუკიანეს თხზულებიდან შერჩეული მასალა ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა

10. ს. მალაქელიძე, მასალები ალექსანდრე ჭავჭავაძის ბიოგრაფიისათვის. “საისტორიო მოამბე”, თბ., 1946 წ., ნაკ. II.

გამოქვეყნებული მასალა ასახავს ალ. ჭავჭავაძის არა მარტო როგორც პოეტის, არამედ როგორც ნიჭიერი მხედართმთავრის, სახელმწიფო და საზოგადო მოღვაწის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის სხვადასხვა ასპექტს. მასში ასახულია სოციალ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, ადმინისტრაციული, სამხედრო და სხვა საკითხები. სულ გამოქვეყნებულია 91 დოკუმენტი, აქედან ორი, 1793, 1797 წლებშია გაცემული ერეკლე II-ის მიერ გარსევან ჭავჭავაძისადმი. დანარჩენი მასალა, რომელიც უშუალოდ ეხება ალ. ჭავჭავაძეს, მოიცავს 1804-1847 წლებს. ყველა დოკუმენტი დედნის მიხედვით რუსულ ენაზეა შედგენილი. მასალა საინტერესოა და ის ალ. ჭავჭავაძის ბიოგრაფიის კვლევისას ძირითად წყაროს წარმოადგენს.

11. ლეონ მელიქსეთ-ბეგი, საარქივო მასალები თბილისის ამქართა 1865 წლის “გამოსვლის” ისტორიისათვის. საისტორიო მოამბე, თბ., 1947 წ. ნაკ. III.

გამოქვეყნებული მასალა ასახავს XIX ს. საქართველოში კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარების ფონზე მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებს შორის გამწვავებულ მდგომარეობას, რასაც ხშირად მოჰყვებოდა აჯანყებები. ერთ-ერთ ასეთ გამოსვლას ადგილი ჰქონდა 1865 წელს თბილისის ამქართა ამბოხის სახით. წინამდებარე კრებულში გამოქვეყნებულია ორი კატეგორიის პირველწყარო: ოფიციალური დოკუმენტები და არაოფიციალური მასალა (ცალკეულ პირთა მოგონებები, მემუარები, ჟურნალ-გაზეთებში მოთავსებული წერილები, გრიგოლ ორბელიანის შენიშვნები ამქართა გამოსვლის შესახებ, რომელიც იმავე წელს არის გამოქვეყნებული და სხვა). სულ გამოქვეყნებულია 37 დოკუმენტი და ერთი დამატება.

საარქივო მასალა დასაბეჭდად მოამზადა, შენიშვნები დაურთო და გამოაქვეყნა ლეონ მელიქსეთ-ბეგმა.

12. ლეონ მელიქსეთ-ბეგი, საქართველოს მეფის ერეკლე II-ისა და რუსეთის იმპერატორის პავლე I-ის სიგელები მხარგრძელთადმი. საისტორიო მოამბე, თბ., 1945 წ., ნაკ. I.

წარმოდგენილი მასალა შეიცავს ორ სიგელს. ორივე გაცემულია მთავარეპისკოპოს იოსებ მხარგრძელის (შემდგომში სომხეთის კათალიკოსი, 1800-1801 წწ.) სახელზე. I სიგელი გაცემულია ერეკლე II-ის მიერ 1783 წ., ხოლო მეორე რუსეთის იმპერატორ პავლე I-ის მიერ 1800 წ. ორივე სიგელში აღნიშნულია ი. მხარგრძელის დამსახურებები რუსეთის იმპერიის აღმოსავლური

პოლიტიკის განხორციელების საქმეში. მეორე სიგელში აღნიშნულია, რომ ი. მხარგრძელი თავის წარმომავლობას უკავშირებს სპარსეთის მეფე არტაქსექსეს (ძვ.წ. V ს.) სახელს (ლ. მელიქსეთ-ბეგი, 1945, გვ. 27). ი. მხარგრძელის ეს ვერსია უარყოფილია როგორც ქართველ, ასევე უცხოელ მკვლევართა მიერ: ივ. ჯავახიშვილი, პ. ინგოროყვა, ნ. ბერძენიშვილი, ს. ჯანაშია... მ. ბროსე, ა. ერცოვი, მინორსკი, რ. აჭარანი, ჰ. მანანდიანი, ი. ორბელი... (უცხოელ ავტორებს ვიმოწმებთ მელიქსეთ-ბეგის მიხედვით). მკვლევრები იზიარებენ ძველი სომეხი ისტორიკოსების კირაკოს განძაკეცის და ვარდანის მოსაზრებებს მხარგრძელების ქურთული წარმოშობის შესახებ (ქსე. 1984, ტ. VII, გვ. 270).

სიგელები მოიძია, წინასიტყვაობა დაურთო და გამოსაცემად მოამზადა ლეონ მელიქსეთ-ბეგმა.

13. მემონი, “ჰერაკლეს ისტორია”, წიგნიდან “ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., VI, თბ., 1987 წ.

ბერძენი ისტორიკოსი მემონი ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ძვ.წ. I ს. მისი ნაშრომი “ჰერაკლეს ისტორია” მოიცავს ძვ.წ. VI საუკუნიდან გაიუს იულიუს კეისრამდე განვიღებ პერიოდს. აღნიშნულმა თხზულებამ ჩვენამდე ფოტიუსის “ბიბლიოთეკაში” შეტანილი IX-XVI წიგნების სახით მოაღწია. მასში აღწერილია ძვ.წ. 363-46 წწ. ქალაქ ჰერაკლეს ისტორია. თხზულებაში დაცულია ცნობები მითრიდატე VI ევპატორის მიერ რომაელებთან ხანგრძლივი დროის მანძილზე წარმოებულ ომებისა და საქართველოს შესახებ.

მემონის “ჰერაკლეს ისტორიის” XV-XVI წიგნებიდან ამოკრებილი მასალა ძვ. ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა.

14. ნიკოლოზ დამასკელი (ძვ.წ. 64, ახ.წ. 14). თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, II, თბ., 1969 წ.

ნიკოლოზ დამასკელის მრავალრიცხოვანი ნაშრომებიდან ჩვენამდე ზოგიერთის ფრაგმენტებია მოღწეული, ზოგის კი მხოლოდ სათაურებია ცნობილი. წინამდებარე წიგნში შეტანილია მისი მხოლოდ 3 თხზულება: “ისტორია” (სადაც გადმოცემულია მსოფლიო ისტორია დასაბამიდან ძვ.წ. 4 წლამდე), “ჩვევათა კრებული” და “კეისრის ცხოვრება”. ქართველური ტომების (კოლხები, კერკეტები, მოსინები//მოსინიკები, სინდები) შესახებ ცნობები დაცულია “ისტორიასა” და “ჩვევათა კრებულში” მისი გადმოცემულია ამ ტომების ისტორია, მათი წეს-ჩვეულებები, საქმიანობა; ვრცელი ადგილი უჭირავს კოლხებში არსებულ დამარბვის წესის აღწერას. მოცემული მასალა საინტერესო ინფორმაციის შემცველია საქართველოს ანტიკური პერიოდის ისტორიის მკვლევართათვის. ნიკოლოზ დამასკელის შრომებიდან ამოკრებილი მასალა თარგმნა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა.

15. პაპუნა ორბელიანი, ამბავნი ქართლისანი, თბ., 1981 წ. (იხ., ასევე, კრებული “საქართველოს ცხოვრება” ზ. ჭიჭინაძის გამოც. თფ. 1913 წ. წიგნი II).

თხზულება “ამბავნი ქართლისანი” წარმოადგენს ს. ჩხეიძის “მეფეთა ცხოვრების” გაგრძელებას. მასში გადმოცემულია 1739-1758 წლების საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა საკითხი (სოციალური, ეკონომიკური, პოლიტიკური). ავტორი თანამედროვე და თვითმხილველია იმ ამბებისა, რომელსაც აგვიწერს.

ამავე დროს, პ. ორბელიანი სარგებლობს სანდო წყაროებით. მას, როგორც მაღალი თანამდებობის პირს (XVIII ს. 50-იანი წლების განმავლობაში ეკავა მდივანბეგის თანამდებობა), ხელი მიუწვდებოდა ნებისმიერ დოკუმენტზე. ამდენად, წინამდებარე თხზულება ღირებულა თავისი სანდოობითა და მიუკერძოებლობით.

ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა

16. М.Полиевктов, Крестоцеловальная запись Имеретинского царя Александра III, 9 октября 1651 г., საისტორიო მოამბე, თბ., 1925 წ., წიგნი I.

კრებულში შეტანილი დოკუმენტის დედანი “ფიცის წიგნი” დღეისათვის ინახება მოსკოვში, საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივში. “ფიცის წიგნზე” დაფიცება იმერეთის მეფის ალექსანდრე III-ის (1639-1660 წწ.) მიერ მოხდა რუსეთის ელჩების ტოლოჩანოვის და იველიევის თანდასწრებით 1651 წ. 9 ოქტომბერს. დოკუმენტს, მეფის გარდა, ხელს აწერენ მაღალი სასულიერო და საერო თანამდებობის პირები: დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი მაქსიმე ქუთათელი (მაჭუტაძე, 1639-1657 წწ.), მიტროპოლიტი ზაქარია გაენათელი (ქვარიანი, 1637-1657 წწ., დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი 1657-1660 წწ.), ცაგერის არქიეპისკოპოსი გაბრიელი, ეპისკოპოსი დავით ნიკორწმინდელი, მოლარეთუხუცესი ლომკაცი ჯაფარიძე, პაპუნა ერისთავი, ქაიხოსრო იაშვილი და სხვანი.

“ფიცის წიგნს”, როგორც პირველწყაროს, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესწავლის თვალსაზრისით.

დოკუმენტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო მ. პოლიევკტოვმა.

17. თედო ჟორდანიას, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული თ. ჟორდანიას მიერ, ტ. I, თბ., 2004 წ. (1892 წ. გამოცემა ქუთაისის სამეც. ბიბლიოთეკას არ აქვს), ტ. II, ტფ. 1897 წ., ტ. III, თბ., 1967 წ.

“ქრონიკების” სამივე ტომში შეტანილი მასალა შეიცავს საქართველოს ისტორიის ამსახველ სხვადასხვა ხასიათის ცნობებს: ისტორიული, ცნობები სხვადასხვა ხელნაწერებიდან, სხვადასხვა მონასტრებში მოძიებული ხელნაწერები, სიგელები, გუჯრები, “აფხაზთა”, “დადიანთა”, “ჩხეიძეთა”, “გელათური” ქრონიკები, საეკლესიო კრებების ოქმები, იურიდიული ხასიათის დოკუმენტები. მათ შორისაა მნიშვნელოვანი წყაროები, როგორცაა “ძეგლი ერისთავთა”, მუხრანბატონების, ქსნის და არაგვის ერისთავთა, ქართლის აბაშიძეთა, ამირეჯიბთა, ბარათაშვილთა გვარების გენეალოგია...

I ტომში შეტანილი მასალა მოიცავს წლებს დასაბამიდან 1213 წლამდე. 161 წყარო.

II ტომში მასალა ეხება 1213-1700 წწ. შორის მომხდარ ამბებს. 971 წყარო.

III ტომში გამოქვეყნებული მასალა ასახავს 1700-1852 წწ. ამბებს. 852 წყარო. ამავე ტომში შეტანილია I-II ტომების საძიებელი.

თ. ჟორდანიას “ქრონიკებში” შეტანილი მასალა პირველხარისხოვან წყაროს წარმოადგენს საქართველოს ისტორიის მკვლევართათვის. ბ. კულდავას განმარტებით, “იგი ფასეულია იმითაც, რომ აქ თავმოყრილი უზარმაზარი

მასალის საკმაო ნაწილი შემდგომში განადგურდა და მარტოოდენ ჟორდანიასეული ბუბლიკაციით შემორჩა მეცნიერებას” (თ. ჟორდანიას, 2004. ტ. I, შესავალი). ანალოგიური აზრია გამოთქმული ქსე ტ. VIII, (1984, გვ. 255, თ. ჟორდანიას). “ქრონიკების” I-II ტომში შეტანილი მასალა მოიძია, გამოკვლევები, საძიებლები დაურთო და გამოსაცემად მოამზადა თ. ჟორდანიამ.

III ტ. გამოსაცემად მოამზადეს, შესავალი და გამოკვლევა დაურთეს ე. ჟორდანიამ და შ. ხანთაძემ.

18. გუილიომ რუბრუკვისი, მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში. “მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის” თბ., 1942 წ. ნაკ. V.

ფლამანდრიელმა მოგზაურმა გ. რუბრუკვისმა, როგორც დიპლომატმა 1253-1255 წწ. საფრანგეთის მეფის ლუი IX-ის დავალებით იმოგზაურა მონღოლეთში. კონსტანტინოპოლის, ყირიმის, სამხრეთ რუსეთის (იგულისხმება დღევანდელი სამხ. რუსეთი. ეს ტერიტორია რუსეთის შემადგენლობაში შევიდა მხოლოდ XVI-XVIII საუკუნეებში - ე.ჭ, ს.ჭ), ციმბირის და შუა აზიის გავლით ჩადის მონღოლეთში (ყარაყორუმში) მანგუ ყაენთან. უკან დაბრუნებისას დარუბანდის გზით გაიარა სამხრეთი კავკასია და მცირე აზია.

გ. რუბრუკვისის მოგზაურობის ანგარიში, რომელიც ლუი IX-ს წარედგინა, შეიცავს საინტერესო ცნობებს მოგზაურობისას გავლილი ქვეყნების ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და გეოგრაფიის შესახებ. ასევე, საინტერესო ცნობებია დაცული ზაქარია მხარგრძელის ვაჟის, შანშე მხარგრძელის შესახებ, რომელსაც ავტორი საჰენზას უწოდებს.

წინამდებარე თხზულება ფრანგულიდან ქართულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები დაურთო და გამოსაცემად მოამზადა გ. ქიქოძემ.

19. ბ. სილაგაძე, ოსმალეთის აღმოსავლეთის პროვინციების სერასკირის მუჰამედ სალიჰის მიმართვა კავკასიის მუსლიმი მოსახლეობისადმი. ქართული წყაროთმცოდნეობა IV, თბ., 1973 წ.

აღნიშნული მიმართვა შედგენილია რუსეთ-თურქეთის მორიგი ომის (1828-1829 წწ.) დაწყების დროს (ბ. სილაგაძის მოსაზრებით, 1828 წ. ივნისის შუა რიცხვებში). აღმოსავლეთის ფრონტზე საომარ ოპერაციებს ხელმძღვანელობდა იმპერიის აღმ. მხარეთა სერასკირი საიდ მუჰამედ სალიჰი, რომლის მიერ თურქულ ენაზეა შედგენილი და ჩიჩნეთ-დაღესტან-აჭარის მოსახლეობისადმი გაგზავნილი აღნიშნული მიმართვის ტექსტი. ტექსტის შინაარსის მიხედვით თურქეთი ეცდებოდა ამიერკავკასიის ქვეყნების დაპყრობას და მათ შეეყვანას ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში. ამ ომში ჩრდ. კავკასიის მოსახლეობას ევალებოდა, დაეწყო აქტიური ბრძოლა იქ განლაგებული რუსული ჯარების წინააღმდეგ.

მიმართვის ტექსტი ქართულად თარგმნა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო ბ. სილაგაძემ.

20. ბ. სილაგაძე, არაბი მწერლების ცნობები რას ტარხანის ლაშქრობის შესახებ საქართველოში 764 წელს. ქართული წყაროთმცოდნეობა V, თბ., 1978 წ.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში დიდი ადგილი უკავია არაბი მწერლების თხზულებებს, სადაც დაცულია ცნობები საქართველოს ისტორიის შესახებ; მათ შორისაა არაბი ისტორიკოსების ალ-იბნ კუბ-ის (IX ს.), ატ-ტაბარ-ის (IX-

X სს.) და იბნ ალ-ასირ-ის (XII-XIII სს.) შრომებში აღწერილი ამბები 764 წ. ხაზარების ლაშქრობის შესახებ საქართველოში. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ სამივე ავტორს აღნიშნული ლაშქრობის ცალკეული მომენტები ერთმანეთისაგან განსხვავებულად აქვთ გადმოცემული. მათი წყაროები, დღეისათვის უცნობია. ბ. სილაგაძის განმარტებით, “საქართველოში რას ტარხანის ლაშქრობის თაობაზე დაახლოებით ასეთსავე ცნობას იძლევა VIII ს. სომეხი ისტორიკოსი ლევონდი...” (ბ. სილაგაძე, 1978, გვ. 22).

არაბი ავტორების შრომებიდან შერჩეული მასალა ქართულად თარგმნა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო ბ. სილაგაძემ.

21. ბ. სილაგაძე, ერაყ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (XIX ს. 20-ანი წწ.), თსუ შრომები, 91, თბ., 1960 წ.

კრებულში გამოქვეყნებული დოკუმენტები ასახავს 1780 წელს საქართველოდან ბავშვობაში გატაცებული და ერაყში გაყიდული ქართველის, შემდეგში ერაყის გამგებლის (1817-1831 წწ.) დაუდ ფაშას (დავით გიორგის-ძე ბოჩოლაშვილის, ადრინდელი გვარი მანველაშვილი) საქმიანობის რამდენიმე ეპიზოდს:

I — გიორგი ბოჩოლაშვილის (გიორგი მანველაშვილი, დაუდ ფაშას მამა) ოჯახის ყმობიდან განთავისუფლების სიგელი გაცემულია 1820 წ.

II — გააზატების წიგნი ბოჩოლაშვილს გიორგის შვილებისადმი.

III — ბედნიერი ბაბილოვანის ხელმწიფის (დაუდ ფაშას) წერილი დედისადმი დაწერილია 1821 წ.

წინამდებარე დოკუმენტების შესახებ ბ. სილაგაძე აღნიშნავს: “ამ დოკუმენტების გამოქვეყნება, ვფიქრობთ, ოდნავ მაინც შეუწყობს ხელს ერაყ-საქართველოს ურთიერთობის საუკუნეობრივი, საკმაოდ საინტერესო, მაგრამ მეცნიერულად ჯერ ნაკლებად შესწავლილი ისტორიის გაშუქების საქმეს, ერაყის მმართველი ქართველი ქულები ფაშების ცხოვრება-მოღვაწეობისა და მათ მიერ შექმნილი “სტამბოლისაგან თითქმის დამოუკიდებელი რეჟიმის” შესწავლას” (ბ. სილაგაძე, 1960, გვ. 356)

დოკუმენტები მოიძია, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო ბ. სილაგაძემ.

22. ე. სიხარულიძე, ერთი ცნობა თბილისის ამირა ისჰაკ იბნ ისმაილის შესახებ, თსუ შრომები, ტ. 180, თბ., 1976 წ.

კრებულში გამოქვეყნებული წყარო ეხება IX ს. I ნახევარში თბილისის ამირა ისჰაკ იბნ ისმაილ იბნ შუაიზის (ქართული წყაროს მიხედვით, საჰაკ ისმაილის-ძე). ის ხანგრძლივი დროის განმავლობაში დამოუკიდებლად მართავდა თბილისის საამიროს. წყაროს თანახმად, ხალიფებმა რამდენჯერმე სცადეს სამხედრო ძალის გამოყენებით ურჩი ამირას დასჯა, მაგრამ უშედეგოდ. საბოლოოდ, ხალიფა ვასიკის (842-861 წწ.) სარდალმა ბულა თურქმა დაამარცხა და სიკვდილით დასაჯა ურჩი ამირა. წყაროში დაცული ინფორმაცია კარგად ასახავს, რამდენად შორს იყო წასული ფეოდალური დაქუცმაცებულობის პროცესი არაბულ სახალიფოში. აღნიშნული წყარო, რომელიც არაბული ქრონიკიდანაა აღებული, დაცულია მუხეჯიმ ბაშის თხზულებაში.

მასალა არაბულიდან თარგმნა და გამოკვლევა დაურთო ე. სიხარულიძემ

23. სკილაქს კარიანდელი. თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, I, თბ., 1967 წ.

სკილაქს კარიანდელი (ძვ. წ. VI ს. II ნახევარი) ძვ.წ. VII-VI სს. საბერძნეთში ჩასახული საისტორიო მწერლობის ახალი განარის “პერიპლუსის” ერთ ერთ

უდიდეს წარმომადგენლად ითვლება. თ. ყაუხჩიშვილის მოსაზრებით, ჩვენამდე მოღწეულ “პერიპლუსებს” ამჟამად დიდი მეცნიერული ღირებულება აქვთ საქართველოს ისტორიის, კერძოდ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს, შესასწავლად. ჩვენამდე სკილაქსის “პერიპლუსის” მხოლოდ ფრაგმენტებია მოღწეული.

თხზულებაში დასახელებულ ტომთა შორის მოიხსენიება ქართველური ტომები: ჰენიოხები, მელანქლანები, ბექეირები, კორაქსები, კოლხები, ბიძერები, ეკეპეირები, მაკროკეფალები, მოსინოიკები, ტიბარენები, ხალიბები... ავტორი აღწერს მათ საქმიანობას, ცხოვრების წესს. აზუსტებს ამ ტომთა საცხოვრისს, დასახელებული ქალაქების, მდინარეების ადგილმდებარეობას (რომელი ტომის ტერიტორიაზე მდებარეობდა). ასეთი ინფორმაცია აიოლებს ტომთა ადგილმდებარეობის ლოკალიზაციას. სკილაქსის ინფორმაციით, დღევანდელი აფხაზეთის, ასევე მისი ჩრდ.-დასავ. განვრცობილ ტერიტორიაზე (დღევანდელი სოჭი-ადლერის მხარე) ცხოვრობდნენ ქართველური ტომები: კოლხები, კერკეტები, ჰენიოხები, კორაქსები, მელანქლანები. ამ უკანასკნელთა ქალაქებად ასახელებს დიოსკურიას, გვიენოს, ფასისს, აიას.

თხზულების ბერძნული ტექსტი ქართულად თარგმნა, წინასიტყვაობა, გამოკვლევა, კომენტარები და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა.

24. სკიმნიოს ქიოსელი; თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, I, თბ., 1967 წ.

სკიმნიოს ქიოსელი ძვ. წ. III-II სს. გეოგრაფიის ახალი ჟანრის “პერიეგესის” ერთ-ერთი დიდი წარმომადგენელია. მის მიერ დაწერილ გეოგრაფიული ხასიათის პოემას “დედამიწის აღწერილობას” დღევანდლამდე სრულად არ მოუღწევია. სკიმნიოსის თხზულებაში აღწერილია ქართველური ტომების (მოსინოიკები, ტიბარენები, ხალიბები) საქმიანობა, ცხოვრების წესი, რომლის დაცვასაც, ავტორის მიხედვით, ეს ტომები დიდ ყურადღებას აქცევენ. ლოკალიზებულია მათი განსახლების არეალი. ამდენად, წინამდებარე თხზულება საქართველოს ძველი ისტორიის მკვლევართათვის პირველხარისხოვანი წყაროს მნიშვნელობას იძენს.

“დედამიწის აღწერილობის” ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა, გამოკვლევა, კომენტარები და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა.

25. ო. სოსელია, მასალები კლასობრივი ბრძოლის ისტორიისათვის ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოში XVII ს. მიწურულიდან XIX ს. 40-იან წლებამდე, თბ., 1960 წ.

გამოქვეყნებულ მასალაში დაცული ცნობები ასახავს ფეოდალებისა და გლეხების ურთიერთობის სხვადასხვა ასპექტს. მასში ძირითადად შესულია: ფიცის, წყალობის, პირობის, სათავდებო, ნასყიდობის, შეწირულობის, თხოვნის, ხელწერილის, მდივანბეგთა განჩინების, ყმობიდან განთავისუფლების, გარიგების და სხვა ხასიათის დოკუმენტები. სულ გამოქვეყნებულია 110 საბუთი, რომელიც მოიცავს 1669-1850 წწ.

მასალა მოიძია, წინასიტყვაობა დაურთო და გამოსაცემად მოამზადა ო. სოსელიამ.

26. კ. ტაბატაძე, რაშიდ ად-დინის (1247-1318 წწ.) ცნობები საქართველოს შესახებ. ქართული წყაროთმცოდნეობა, II, თბ., 1968 წ.

XIII-XIV სს. ცნობილ სპარსელ ისტორიკოს და პოლიტიკურ მოღვაწეს რაშიდ ად-დინს დარჩა მდიდარი ლიტერატურული მემკვიდრეობა. მათ შორის “რაშიდ ად-დინის მიმოწერა”. სულ გამოქვეყნებულია 53 წერილი. აქედან 48 თვით მის მიერ არის გაგზავნილი სხვადასხვა თანამდებობის პირთათვის. აქედან არის ამოღებული მისი ერთ-ერთი წერილი შვილისადმი — ფირ სულთნისათვის გაგზავნილი. მასში დაცული ინფორმაცია ეხება ყაზან-ყაენის (1295-1304 წწ.) სირიაში ლაშქრობასთან (1299-1303 წწ). დაკავშირებულ სხვადასხვა საკითხს.

წამოდგენილი წერილი სპარსულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო კ. ტაბაღაძემ.

27. ი. ტაბაღაძე, ს.-ს. ორბელიანის ევროპაში ყოფნასთან დაკავშირებულ ეროი საბუთის შესახებ. ქართული წყაროთმცოდნეობა, I, თბ., 1965 წ.

დოკუმენტში დაცული ინფორმაცია ეხება ს.-ს. ორბელიანის ევროპაში 1713-1716 წწ. მოგზაურობის საკითხებს. მასალა მოიცავს ორ წერილს, რომელიც შედგენილია ფრანგი მისიონერის ჟან რიშარის მიერ. პირველი დაწერილია 1710 წლის 13 აგვისტოს, ხოლო მეორე 1714 წლის 13 აგვისტოს. ორივე წერილი ერთსა და იმავე საკითხს ეხება. ი. ტაბაღაძეს მოსაზრებით, პირველ წერილზე თარიღი - 1710 წ. ჟან რიშარს შეეცდომით აქვს დასმული, რომელიც გაუსწორებია მეორე წერილში - 1714 წლით (ი. ტაბაღაძე, 1965, გვ. 111).

წერილი ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო ი. ტაბაღაძემ.

28. თ. ტივაძე, იერუსალიმის პატრიარქის დოსითეოსის წერილი საქართველოს შესახებ. ქართული წყაროთმცოდნეობა III, თბ. 1971 წ.

აღნიშნული წერილი დაწერილია კონსტანტინოპოლში 1683 წლის სექტემბერში და გაგზავნილია ქართლის ყოფილი მეფის (1658-1675 წწ.) ვახტანგ V-ის (“შაჰნავაზი”) ვაჟის — არჩილისათვის, რომელიც ამ დროს უკვე რუსეთში იყო წასული. აღნიშნულ წერილში საყურადღებო ცნობებია დაცული საქართველოს შესახებ.

ტექსტის ბერძნული დედანი დღეისათვის მიკვლეული არაა. ჩვენამდე მხოლოდ დედნის რუსული თარგმანია მოღწეული, რომელიც ქართულად თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო თ. ტივაძემ.

29. ვლ. ფუთუჩიძე, ერევნის ხანების წერილები ქართლ-კახეთის მეფეებისადმი (XVIII ს. მეორე ნახევარი), თსუ შრომები, 91, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია II, თბ., 1960 წ.

სომხეთის სიძველეთსაცავ “მატენდარანში” დაცულია ერევნის ხანების ბრძანებულებებისა და წერილების ხელნაწერი კრებული, რომელიც “ჰოსეინ ალი-ხანის არქივის” სახელითაა ცნობილი. პროფ. ვლ. ფუთუჩიძის განმარტებით, მას დიდი მნიშვნელობა აქვს საქართველოსა და ამიერკავკასიის სახანოებს შორის XVIII ს. მეორე ნახევარში არსებული ურთიერთობის შესასწავლად (ვლ. ფუთუჩიძე 1960, გვ. 331).

აღნიშნულ კრებულში შეტანილია ერევნის ხანების: ჰოსეინ ალი-ხანის (1764-1783 წწ.), ლულამ ალი-ხანის (1783-1784 წწ.) და მოჰამედ ხანის (1784-1805 წწ.) მიერ მეზობელი ქვეყნების მმართველებთან გაგზავნილი წერილების პირები. სულ 194. მათ შორის საქართველოს შეეხება 63. აქედან წინამდებარე

კრებულში შესულია მხოლოდ 3. I - ერევნის მოსახლეობის თხოვნა ერეკლე მეფისადმი ჰოსეინ ალი-ხანის უფროსი შვილის ერევნის ხანად დამტკიცების შესახებ; II - ერევნის ხანის მიერ გაგზავნილი წერილი, სახანოსათვის დაწესებული ხარკის გაგზავნის შესახებ; III - ერეკლე მეფისადმი გაგზავნილი ინფორმაცია სახანოში საბაჟო შემოსავლების შემცირების შესახებ.

“ჰოსეინ ალი-ხანის არქივიდან” შერჩეული წერილები ქართულად თარგმნა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო ვლ. ფუთურიძემ.

30. გ. ფუთურიძე, მუსტაფა სელიანიჩი საქართველოს შესახებ, თსუ შრომები, 91, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია II, თბ., 1960 წ.

XVI ს. თურქი ისტორიკოსის მუსტაფა სელიანიჩის თხზულება “თარიხი სელიანიჩი” მოიცავს ოსმალეთის ისტორიის 1564-1599 წწ. ავტორი თვითმხილველი და ზოგჯერ თანამონაწილეა იმ ამბებისა, რომელსაც გადმოგვცემს. ამავე დროს, ის წლების მანძილზე მუშაობდა სხვადასხვა პასუხსაგებ თანამდებობაზე. ამიტომ, ნაშრომზე მუშაობისას, მას, როგორც მაღალი რანგის სახელმწიფო მოხელეს, ხელი მიუწვდებოდა ყველა სახის საჭირო დოკუმენტზე. გ. ფუთურიძის განმარტებით, ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ის ცნობები საქართველოს ისტორიის შესახებ, რომლებიც მის თანამედროვე ან შემდგომი პერიოდის ისტორიკოსებს არ აქვთ მოხსენიებული თავიანთ შრომებში (გ. ფუთურიძე, 1960, გვ. 256). ამდენად, სელიანიჩის თხზულება, როგორც პირველწყარო, სანდოა XVI ს. აღმოსავლეთის ქვეყნებისა და მათ შორის XVI ს. მეორე ნახევრის საქართველოს ისტორიის შესასწავლად.

მუსტაფა სელიანიჩის თხზულებიდან ამოკრებილი მასალა ქართულად თარგმნა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო გ. ფუთურიძემ.

31. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ.

ქართული სამართლის ძეგლების I ტომში შეტანილია ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული, რომელიც შედგენილია 1705—1708 წწ. აღნიშნული კრებული შექმნილია ვახტანგ VI-ის ბრძანებით შექმნილი საკოდიფიკაციო კომისიის მიერ.

მასში მოცემულია ქართლის სამეფოს საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილების, სხვადასხვა სოციალური ფენების ეკონომიკური და უფლებრივი მდგომარების ამსახველი კანონები, ადათ-წესები, იურიდიული ყოფა და მართლშეგნება.

კრებულში შეტანილია 7 სამართლის წიგნი: სამართალი მოსესი; სამართალი ბერძნული; სამართალი სომხური; სამართალი კათალიკოზთა; სამართალი მეფის გიორგისა (ბრწყინვალე); სამართალი ბექასი და აღბუღასი; სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა. ეს უკანასკნელი შეიცავს შესავალსა და 270 მუხლს. კრებულს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება საქართველოს ისტორიული, იურიდიული და ფილოლოგიური საკითხების კვლევისას. სამართლის წიგნის ძირითადი წყაროა ქართული ჩვეულებითი სამართალი.

ქართული სამართლის ძეგლების I ტ. შეტანილი მასალა მოიძია, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ (იხ., ასევე, “ვახტანგ VI სამართლის წიგნი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ტერმინთა საძიებლები დაურთო თ. ენუქიძემ, თბ., 1955 წ.).

32. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ II, თბ., 1965 წ.

II ტომში შესულია IX-XIX სს. ქართული სამართლის საერო საკანონმდებლო ძეგლების ძირითადი ნაწილი, რომელიც შედგენილია ქართველ მეფეთა თუ სხვა ხელისუფალთა მიერ. მასში შეტანილია უცხოური საკანონმდებლო ძეგლები, რომლებიც, ი. დოლიძის განმარტებით, “მოქმედებდნენ საქართველოში თავისებურად გადამუშავებული ქართული ვერსიის სახით და, მაშასადამე, ქართული სამართლის წყაროს შეადგენდნენ (მოსეს სამართალი, სირიულ-რომაული სამართალი, მხითარ გოშის სამართალი, იუსტინიანეს ინსტიტუციები (ნოველები - ე. ჭ., ს. ჭ.), ვლასტარის სინტაგმა და სხვა)” (ი. დოლიძე, 1965, გვ. V).

ქართული სამართლის ძეგლების II ტომში შესულია სულ 164 ძეგლი. მათ შორის არის “გარიგება ხელმწიფის კარისა XIV ს.”, “დასტურლამალი” 1703-1724 წწ. (ორივე ძეგლი იხ., ასევე, ივ. სურგულაძე “ქართული სამართლის ძეგლები”, თბ., 1970 წ.), “ძეგლი ერისთავთა” XIV ს., “ძეგლის დადება” XIV ს. “ბიჭვინთის იადგარი” XIV ს., “ტრაქტატი ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის მფარველობაში შესვლის შესახებ 1783წ.” (იხ., ასევე, ცინცაძე, “1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი”, თბ., 1960 წ.); “ერთობის ტრაქტატი ივერიელთა მეფეთა და მთავართა 1790 წ.” და სხვა.

II ტ. გამოქვეყნებული მასალა მოიძია, შენიშვნები, საძიებლები დაურთო და გამოსაცემად მოამზადა პროფ. ი. დოლიძემ.

33. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, თბ., 1970 წ.

კრებულის III ტ. შესულია XI-XIX სს. უმნიშვნელოვანესი საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები: სჯულდების წიგნები, ტიპიკონები, სიგელ-გუჯრები და კანონიკური ეპისტოლენი, საეკლესიო კრებათა და სამონასტრო კრებულთა განჩინებები, გამოსავლის დავთრები. ამავე ტომში შეტანილია, ასევე, ქართული ორიგინალური საკანონმდებლო აქტები: “ძეგლის წერაი რუის-ურბნისის კრებისაი” (შეადგინა დავით აღმაშენებლის მიერ მოწვეულმა საეკლესიო კრებამ 1103 წელს), “პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი” (1084 წ. აღნიშნული ძეგლი იხ. ასევე, აკ. შანიძე, თხზ. IX, თბ., 1986 წ. გეორგიკა, ტ. V, თბ., 1963 წ.), “კანონი 1748 წ. საეკლესიო კრებისა”, “განგებაი ვაჰანის ქვაბთაი” და სხვა.

სულ III ტ. შეტანილია 559 დოკუმენტი. ყველაზე ადრინდელი თარიღდება 1084 წლით, ყველაზე გვიანდელი — 1818 წლით.

წინამდებარე ტომში დაბეჭდილი მასალა მოიძია, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ.

34. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, თბ., 1972 წ.

IV ტომში გამოქვეყნებულია ჩვენამდე მოღწეული XVI-XVIII სს. სასამართლო განჩინებანი. სულ 534 აქტი (განჩინება-განწყება), რომელიც ეხება სხვადასხვა სოციალური ფენის მიმართ სხვადასხვა სადავო საკითხის განხილვასა და გადაწყვეტილების მიღებას. აქტები შეიცავს მდიდარ მასალას სახელმწიფო, სისხლის, სამოქალაქო, საოჯახო, მემკვიდრეობითი, საპროცესო სამართლისა და სასამართლო წყობილების ისტორიის კვლევისათვის. პროფ. ი. დოლიძის განმარტებით, “თავისი შინაარსით ეს საბუთები იმდენად მდიდარი და მრავალფეროვანია, რომ საქართველოს ვერც ერთი დარგის მკვლევარი მათ გვერდს ვერ აუვლის” (ი. დოლიძე, 1972, გვ. VIII).

IV ტ. შეტანილი მასალის ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ.

35. ქართული სამართლის ძეგლები ტ. V, თბ., 1974 წ.

V ტომში დაბეჭდილია XVIII ს. უკანასკნელი მეოთხედის სასამართლო განჩინებები (აქტები), რომლებიც შედგენილია მეფეთა, კათალიკოსთა, ბატონიშვილთა, მდივანბეგთა, მელიქ-მამასახლისთა და ქეთხუდების სასამართლოების მიერ. ტომში შეტანილია ასევე დიკასტერიისა (ქართლ-კახეთის სამეფოში საკათალიკოსოსთან არსებული უმაღლესი ადმინისტრაციული სასამართლო ორგანო, დააარსა კათალიკოსმა ანტონ I-მა XVIII ს. 70-იან წლებში, რომელიც განაგებდა საეკლესიო ხასიათის ყველა საქმეს. მ. კეკელია, 1970, გვ. 185) და მედიატორთა სასამართლოების რამდენიმე განჩინება. სულ გამოქვეყნებულია 403 სასამართლო განჩინება, რომლებიც უმთავრესად ეხება ყმა-მამულებისა და სასისხლო საქმეების შესახებ დავებს. მასში ასახულია არამართო სამართლებრივი, არამედ XVIII ს. საქართველოს ცხოვრების უმნიშვნელოვანესი მხარეებიც.

მასალები გამოსაცემად მოამზადა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ.

36. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VI, თბ., 1977 წ.

სამართლის ძეგლების VI ტ. შეიცავს ქართული სამეფო-სამთავროების სხვადასხვა სასამართლო დაწესებულებების მიერ XVIII-XIX სს. მიჯნაზე გამოტანილ სასამართლო განჩინებებს. ტომის დანართში შეტანილია XVI-XVIII სს. რამდენიმე განჩინება და სხვა მნიშვნელოვანი საკანონმდებლო აქტები.

VI ტ. სულ დაბეჭდილია 484 დოკუმენტი (შეწირულობის, შეუვალობის, პირობის, წყალობის წიგნები, განჩინება, განწესება გადაწყვეტილება...).

VI ტ. შესული მასალა გამოსაცემად მოამზადა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ.

37. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VII, თბ., 1981 წ.

ქართული სამართლის ძეგლების VII ტომში შესულია სასამართლო არზა-ოქმების ძირითადი ნაწილი, რომელთაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ ქართლ-კახეთის გვიანფეოდალური სამართალწარმოებისა და სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის საკითხების შესასწავლად. წინამდებარე ტომში დაბეჭდილია მხოლოდ ის არზები, რომლებსაც დართული აქვთ სათანადო ოქმები — სულ 863 დოკუმენტი.

მასალა გამოსაცემად მოამზადა და შენიშვნები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ.

38. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VIII, თბ., 1985 წ.

ძეგლების VIII ტომში შეტანილია XVIII-XIX სს. (1789-1853 წწ.) სასამართლო არზა-ოქმები და XV-XIX სს. კერძო სამართლებრივი აქტები. სულ 131 დოკუმენტი, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება საქართველოს სამართლებრივი და სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის მეცნიერული კვლევისათვის.

VIII ტომში შესული მასალის ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა პროფ. ი. დოლიძემ.

39. შედეგი კახეთის ცხოვრებისა, “საქართველოს ცხოვრება”, ზ. ჭიჭინაძის გამოც., წიგ. II, ტფ., 1913 წ.

წინამდებარე კრებულში თხრობა იწყება თეიმურაზისა და ერეკლეს გამეფებით 1744 წლიდან, 1801 წლამდე — რუსეთის იმპერატორის ალექსანდრე I-ის ტახტზე ასვლით. “შედეგი კახეთის ცხოვრებისა”, XVIII ს. სხვა ავტორების ნაშრომებთან ერთად, პირველხარისხოვან წყაროს წარმოადგენს ამავე პერიოდის საქართველოს ისტორიის მკვლევართათვის.

თხზულების ავტორის საკითხთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობაა. მკვლევართა ერთი ნაწილის აზრით (ს. ყაუხჩიშვილი, “ქართლის ცხოვრება”, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 010; მ. ჯანაშვილი, ტფ., 1905, გვ. 3-5; მ. ღუმბაძე, 1973, გვ. 681, სქოლიო 5, გვ. 683, სქ. 1; ალ. ბარამიძე, ლ. ასათიანი, 1934, გვ. 345...), აღნიშნული თხზულების ავტორი უცნობია. მკვლევართა მეორე ნაწილი თხზულების ავტორად დავით ბაგრატიონს (გიორგი XII-ის ძე, ტახტის მემკვიდრე) მიიჩნევს. გ. ბახტაძის მიხედვით, აღნიშნული ნაშრომი, “ახალი ისტორიის” პირველი ნაწილია (გ. ბახტაძე, 1959, გვ. 231; თ. ლომოური, 1941, გვ. I-XVI); ლ. მიქიაშვილის აზრით, აღნიშნული წყარო დავით ჩუბინაშვილის მიერ დავით ბატონიშვილის ნაშრომის სათაურშეცვლილ თხზულებას წარმოადგენს (ლ. მიქიაშვილი, 1983, გვ. 12).

40. ნ. შენგელია, XVIII ს. I მეოთხედის ოსმალური დოკუმენტური წყაროები ფოთის ციხის შესახებ. ქართული წყაროთმცოდნეობა V, თბ., 1978 წ.

XVIII ს. ოსმალთა ლაშქრობების შესახებ ამიერკავკასიასა და მათ შორის საქართველოში სხვადასხვა სახის უამრავი წყარო არსებობს. მათ შორის არის ოსმალეთის იმპერიის მთავარი საფინანსო უწყების მეთაურის ბაშ-დევთერის მიერ გაცემული ე.წ. ბერათები. წინამდებარე კრებულში შეტანილია 9 დოკუმენტი. ყველა მათგანი გაცემულია 1724 წ. მათში საუბარია ფოთის ციხეში სამხედრო ძალების გაძლიერების აუცილებლობაზე, ციხის განახლებაზე, ციხის გარნიზონის ახალი სამხედრო ძალებით შევსებაზე და სხვა. აღნიშნული დოკუმენტი, სხვა წყაროებთან ერთად, კარგად აჩენს, თუ რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ თურქეთის მესვეურები დასავლეთ საქართველოს ცალკეულ პუნქტებს.

დოკუმენტები თურქულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო ნ. შენგელიამ.

41. ნ. შენგელია, ოსმალთა ისტორიკოს მუხეჯიმ ბაშის ცნობები ლალა მუსტაფა ფაშას ამიერკავკასიის ქვეყნებში ლაშქრობის შესახებ. ქართული წყაროთმცოდნეობა II, თბ., 1968 წ.

XVIII ს. II ნახევრის ისტორიკოს აჰმედ იბნ ლუთფულას (იგივე მუხეჯიმ ბაში) არაბულ ენაზე აქვს დაწერილი ისტორიული ხასიათის ნაშრომი “დინასტიათა კრებული”, რომელიც არაბულიდან თურქულად ითარგმნა 1720-1730 წწ. “ცნობათა ფურცლების” სახელწოდებით. თხზულება კომპილაციური ხასიათისაა, მაგრამ, ნ. შენგელიას განმარტებით, “თხზულების მნიშვნელობას ზრდის ის, რომ მას 70-ზე მეტი დასახელების პირველწყარო აქვს გამოყენებული, რომელთაგან ზოგიერთი დღეისათვის დაკარგულად ითვლება” (ნ. შენგელია, 1968, გვ. 133). წინამდებარე კრებულში დაბეჭდილია მუხეჯიმ ბაშის თხზულების III ტ. შერჩეული მასალა.

თურქული ტექსტი თარგმნა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო ნ. შენგელიამ.

42. ნ. შენგელია, ოსმალთა ისტორიკოს აჰმედ ვასიფის ცნობები საქართველოს შესახებ. ქართული წყაროთმცოდნეობა III, თბ., 1971 წ.

აჰმედ ვასიფი (XVIII ს. მეორე ნახ., XIX ს. დასაწყისი) თურქი ისტორიკოსია. ის თავის დროზე მუშაობდა სხვადასხვა პასუხსაგებ თანამდებობაზე, მათ შორის დიპლომატიურზე. წლების მანძილზე იყო სულთნის სასახლის კარის ისტორიკოსი და სამდივანშიწიგნობროს მეთაური. მას ხელი მიუწვდებოდა ნებისმიერ დოკუმენტურ და ნარატიულ წყაროზე. ავტორი ბევრი ისტორიული მოვლენის თვითმხილველი ან მონაწილე იყო. ამდენად, მისი ნაშრომი XVIII ს. პერიოდის მკვლევართათვის სანდოა. ვასაფის თხზულების ორი ტომი მოიცავს 1753-1774 წწ.

ვასაფის თხზულებიდან შერჩეული მასალა ქართულად თარგმნა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო ნ. შენგელიამ.

43. ნ. შენგელია, სოლაქ-ზადე საქართველოს შესახებ. ქართული წყაროთმცოდნეობა IV, თბ., 1973 წ.

XVII ს. თურქი ისტორიკოსის მეჰმედ სოლაქ-ზადე ჰემდემის (სოლაქ-ზადე) ნაშრომში დაცულია საინტერესო ცნობები საქართველოს შესახებ. თხზულება მოიცავს ოსმალეთის ისტორიის სახელმწიფოს დაარსებიდან სულთან იბრაჰიმ I-ის ტახტზე ასვლამდე — 1640 წლამდე. ნ. შენგელიას განმარტებით, ნაშრომში “ბევრი ისეთი საინტერესო ცნობებია შემონახული, რაც დღეისათვის ცნობილ სხვა წყაროებში არ არის დაცული. სოლაქ-ზადეს თხზულების წყაროების მეტი წილი დღეისათვის უცნობია, რაც მისი ავტორის ღირებულებას უფრო ზრდის” (ნ. შენგელია, 1973, გვ. 56).

წინამდებარე კრებულში გამოქვეყნებული სოლაქ-ზადეს თხზულებიდან ამოღებული სამი ფრაგმენტის თარგმანი შეასრულა, გამოკვლევა, შენიშვნები დაურთო და თურქულ ტექსტთან ერთად გამოაქვეყნა ნ. შენგელიამ.

44. ნ. შენგელია, ოსმალთა ისტორიკოსი მუნეჯიმ ბაში გიორგი სააკაძის შესახებ. თსუ შრ., ტ. 180, აღმოსავლეთმცოდნეობა, თბ., 1976 წ.

აჰმედ იბნ ლუთფულლაჰი XVII ს. თურქი ისტორიკოსია. ის მეცნიერებაში მუნეჯიმ ბაშის სახელითაა ცნობილი. მისი ისტორიული ხასიათის შრომა “ცნობათა ფურცლების” სახელწოდებით, 3 ტომად დაიბეჭდა 1868 წელს. თხზულება კომპილაციურია. ნაშრომის მნიშვნელობის შესახებ ნ. შენგელიას აღნიშნული აქვს: “მართალია მისი ისტორია კომპილაციურია, მაგრამ ის უპირავი წყარო, რომელსაც მუნეჯიმ ბაში იყენებდა, დღეისათვის დაკარგულია, ამიტომ მის თხზულებას პირველხარისხოვანი წყაროს მნიშვნელობა ენიჭება” (ნ. შენგელია, 1976, გვ. 123). წინამდებარე კრებულში დაბეჭდილი, “ცნობათა ფურცლების” მესამე ტომიდან ამოღებული ტექსტი ასახავს გიორგი სააკაძის მოღვაწეობის ბოლო წლებს.

მასალა ქართულად თარგმნა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები, დაურთო და თურქულ ტექსტთან ერთად გამოაქვეყნა ნ. შენგელიამ.

45. გ. ჩაჩანიძე, თეიმურაზ I-ის სიგელი 1612 წლისა, მიცემული ალავერდის ტაძრისადმი. საისტორიო მოამბე, წიგნი I, თბ., 1925 წ.

კრებულში წარმოდგენილი თეიმურაზ I-ის (კახეთის მეფე 1606-1648 წწ., ქართლ-კახეთის მეფე 1625-1632 წწ.) მიერ ალავერდის ტაძრისადმი ბოძებული წყალობის სიგელი შედგენილია 1612 წ. მთავარეპისკოპოს იოანე აკალაშვილის

მიერ. შინაარსიდან გამომდინარე, იგი გაცემულია თეიმურაზ I-ის პირველი ცოლის, მამია გურიელის ასულის, 1610 წ. გარდაცვლილ ანნა დედოფლის სააღაპოდ.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ სიგელის შემდგენელ იოანე ავალიშვილს 1590-1600 წწ. ახლო ხანებში შეუსრულებია “ვეფხისტყაოსნის” შესანიშნავი მხატვრული ხელნაწერი. ს. კაკაბაძის განმარტებით, “ამ დროით შეიძლება დათარიღდეს ეს იშვიათი ძეგლი ქართული კალიგრაფიისა და ქართული საერო მხატვრობისა” (ს. კაკაბაძე, 1924 გვ. 158).

აღნიშნული სიგელი გამოავლინა, გამოკვლევა, შენიშვნები დაურთო და გამოსაცემად მოამზადა გ. ჩაჩანიძემ.

46. ჩილდირის ვიალეთის ჯაბა დავთარი. თბ., 1979 წ.

ნაშრომის როლისა და მნიშვნელობის შესახებ წინამდებარე წიგნის შესავალში აღნიშნულია: “ოსმალურ სარეესტრო წიგნებს, დავთრებს დიდი მნიშვნელობა აქვს, როგორც საკუთრივ ოსმალეთის, ისე მეზობელი ქვეყნების ისტორიის, ეკონომიკის, კულტურისა და ისტორიული გეოგრაფიის მრავალი საკითხის შესწავლისათვის...” (ჩილდირის ვიალეთის ჯაბა დავთარი, 1979, გვ. 9). თურქულ დოკუმენტებს შორის ერთ-ერთი ასეთი დავთარი გახლავთ “ჩილდირის ვიალეთის ჯაბა დავთარი”. ის მოიცავს 1694-1732 წწ. მასში დაცული მასალა საუკეთესო წყაროა XVII—XVIII სს. საქართველოს ისტორიის მკვლევართათვის.

თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსაცემად მოამზადა ც. აბულაძემ, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს მ. სვანიძემ და ც. აბულაძემ.

47. სეხნია ჩხეიძე (XVII-XVIII სს.), მეფეთა ცხოვრება. კრებულში “საქართველოს ცხოვრება”, წიგნი II, ტფ., 1913 წ.

სეხნია ჩხეიძის თხზულება მოიცავს 1653-1733 წწ. საქართველოს ისტორიას, როსტომის მეფობის ბოლო წლებიდან თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოსვლამდე. “მეფეთა ცხოვრებაში” აღწერილი ამბები საინტერესო და სანდოა, რადგან ავტორი არაერთგზის ხლებია ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეებს ირანში. ავტორი უმეტესწილად თანამონაწილე და თვითმხილველი იყო იმ ამბებისა, რომელსაც აშუქებს. ამავე დროს, როგორც სამეფო კართან დაახლოებულ პირს, მას ხელი მიუწვდებოდა სხვადასხვა დოკუმენტზე აღსანიშნავია, რომ ნაშრომი გამოირჩევა ფაქტებისა და თარიღების სიუხვით. ივ. ჯავახიშვილის შეფასებით, “ქრონოლოგიური ცნობების სიუხვე შეადგენს სეხნია ჩხეიძის ისტორიის ღირსებას” (ივ. ჯავახიშვილი, 1977, გვ. 360).

კრებულს წინასიტყვაობა დაურთო და გამოსაცემად მოამზადა ზ. ჭიჭინაძემ.

48. შ. ჩხეტია, გლეხთა აჯანყება დაღესტანში 1871 წელს, საისტორიო მოამბე, ნაკ. II, თბ., 1946 წ.

წინამდებარე კრებულში გამოქვეყნებულია 8 დოკუმენტი. მასალა წარმოადგენს დაღესტნის ოლქის ჯარების სარდლის გენერალ ლ. მელიქიშვილის მიერ 1871 წ. დაღესტანში მომხდარი აჯანყების ჩასაქრობად გატარებული ღონისძიებების ანგარიშს (დებეშები, პატაკები, მოხსენებები, წერილები) გაგზავნილს ზემდგომი ორგანოებისადმი. შ. ჩხეტიას მოსაზრებით: “ეს აჯანყება, მიუხედავად

იმისა, რომ მას საკმაოდ ფართო ხასიათი ჰქონდა, ჯერ სრულიად შეუსწავლელია...ამავე დროს ეს აჯანყება მრავალმხრივ საყურადღებო და საინტერესოა, როგორც დაღესტნის ისტორიის, ისე საქართველოს ისტორიის თვალსაზრისითაც” (შ. ჩხეტი, 1871, გვ. 363).

გამოქვეყნებული მასალა ოფიციალურია და რუსულ ენაზეა შედგენილი. მასში ტენდენციურადაა გაშუქებული მომხდარი მოვლენა. მიუხედავად ამისა, წინამდებარე დოკუმენტები დიდ დახმარებას გაუწევს მკვლევართ ამ აჯანყების ისტორიის სრულყოფილად შესწავლაში.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ გენერალი ლ. მელიქიშვილი, წარმოდგენილი მასალის მიხედვით, 1871 წელს უკვე დანიშნულია დაღესტნის ოლქის ჯარების სარდლად. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის მიხედვით კი ის აღნიშნულ თანამდებობაზე დაუნიშნავთ 1877 წ. (ქსე ტ. 6, 19 გვ. 558-559), რაც ვფიქრობთ შეცდომაა.

წარმოდგენილ მასალას გამოკვლევა დაურთო და გამოსაცემად მოამზადა შ. ჩხეტიამ.

49. შ. ჩხეტი, მასალები დიმიტრი ყიფიანის მკვლევლობაზე. საისტორიო მოამბე, ტ. III, თბ., 1947 წ.

გამოქვეყნებული მასალა არა მარტო დიმიტრი ყიფიანის მკვლევლობასთან დაკავშირებულ ამბებს შეეხება, არამედ მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ადრინდელ წლებსაც. გამოქვეყნებული დოკუმენტებიდან ყველაზე ადრინდელი თარიღდება 1880 წ. 17 ნოემბრით, ხოლო ბოლო — 1922 წლით. სულ გამოქვეყნებულია 152 დოკუმენტი. მასში დაცულია ცნობილ საზოგადო მოღვაწეთა, სხვადასხვა სახელმწიფო უწყებათა და თანამდებობის პირთა მიღებული და გაგზავნილი წერილები და მოგონებები. მასალები საინტერესო ინფორმაციის შემცველია დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესწავლისათვის. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ დოკუმენტების ნაწილი გამოქვეყნებამდე სრულიად უცნობი იყო მკვლევართათვის.

მასალები მოიძია, გამოკვლევა დაურთო და გამოსაცემად მოამზადა შ. ჩხეტიამ.

50. შ. ჩხეტი, მრეწველობა კავკასიაში XIX ს. დასასრულს, საისტორიო მოამბე, ტ. I, თბ., 1945 წ.

წინამდებარე კრებულში ქვეყნდება საინტერესო მასალა, რომელიც, პროფ. შ. ჩხეტიას განმარტებით, წარმოადგენს ხარკოვის ოლქის საფაბრიკო ინსპექტორის ა. გნედიჩის მოხსენებას. მასში მოცემულია 1900 წ. კავკასიის გუბერნიებსა და ოლქებში მრეწველობის არსებული მდგომარეობის შესწავლის შედეგად მოპოვებული ცნობების მიმოხილვა. ასევე, შეტანილია ცნობები სოფლის მეურნეობის ზოგიერთი დარგის შესახებაც. ა. გნედიჩის მოხსენებაში განხილული და შეჯამებულია მრეწველობის განვითარების არსებული დონე 12 ადმინისტრაციული ერთეულის (შავი ზღვის, სტავროპოლის, ბაქოს, ერევნის, ელისავეტპოლის, თბილისის, ქუთაისის გუბერნიების, ბათუმის, სოხუმის, ყუბანის, თერგის, დაღესტნის, ყარსისა და ზაქათალას ოლქების) მიხედვით.

მოხსენებას თან ერთვის ცალკეული ადმინისტრაციული ერთეულის ზოგადი სტატისტიკური ცნობები: ტერიტორიული სივრცის, მოსახლეობის, მრეწველობის

და სოფლის მეურნეობის წამყვანი დარგების, ადმინისტრაციული ერთეულის მაზრებად დაყოფის შესახებ. თანდართულ ცხრილებში ნაჩვენებია მუშათა და წარმოებათა რიცხვი სახეობათა მიხედვით, პროდუქციის მოცულობა და სხვა.

გამოქვეყნებული დოკუმენტი საინტერესო ინფორმაციას იძლევა XIX ს. მიწურულის კავკასიის, მათ შორის საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობის შესწავლისათვის.

მასალას წინასიტყვაობა დაურთო და გამოსაცემად მოამზადა შ. ჩხეტიამ 51. შ. ჩხეტია, წილკნის სარგოს გარიგების წიგნი 1669 წლისა. საისტორიო მოამბე, წიგნი II, თბ., 1925 წ.

წინამდებარე დოკუმენტში დაცულია საყურადღებო ცნობები საქართველოს საეკლესიო წესწყობილებისა და იერარქიის, სოფლის მეურნეობის, ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ. აღნიშნული დოკუმენტი დაწერილია კათალიკოს დომენტი II-ის (1660-1675 წწ.) განკარგულებით წილკნელი ეპისკოპოსის რომანოზ ნასიძის მიერ.

აღნიშნული საბუთი ნაკლულოვანი სახით პირველად 1891 წ. გამოაქვეყნა ალ. ხახანაშვილმა, ხოლო წინამდებარე ვარიანტი სრული სახით — შ. ჩხეტიამ 1925 წ.

52. ო. ცქიტიშვილი, სიბტ იბნ ალ-ჯაუზის ცნობა დავით აღმაშენებლის შესახებ. თსუ შრომები, 118, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია VI, თბ., 1967 წ.

დიდი ქართველი მეფის დავით IV ბაგრატიონის (აღმაშენებლის) შესახებ უამრავი ისტორიკოსის (ქართველის თუ არაქართველის, თანამედროვე თუ შემდგომი ეპოქის) არაერთი ცნობაა ჩვენამდე მოღწეული. ყველა მათგანში დაახლოებით ერთგვაროვანია მეფის დახასიათება: სულიერი და ფიზიკური ძლიერება, წიგნიერება, ინტელექტუალობა, სახელმწიფოს მართვის უნარი, რეფორმატორული საქმიანობა, წარმატებული მოღვაწეობა პოლიტიკურ, დიპლომატიურ, ადმინისტრაციულ, სამხედრო და საკანონმდებლო საქმიანობაში. ხაზგასმითაა აღნიშნული მეფის დამოკიდებულება სხვა რელიგიური აღმსარებლობის მიმართ. უფრო კარგად, ასეთი დამოკიდებულება ახლად განთავისუფლებული (1122 წ.) ქ. თბილისის მაგალითზე ჩანდა, რომელიც დავით აღმაშენებელმა 1123 წ. საქართველოს დედაქალაქად გამოაცხადა.

აღნიშნულ წყაროთა შორის ერთ-ერთი გახლავთ XIII ს. არაბულენოვანი თურქი ისტორიკოსის იბნ ალ-ჯაუზის ცნობა დავით აღმაშენებლის შესახებ, რომელიც კარგად ასახავს მეფის ტოლერანტულ და რჯულშემწყნარებლურ პოლიტიკას სხვა ეროვნებისა და მრწამსის ადამიანების მიმართ.

ალ-ჯაუზის მრავალტომიანი შრომის “ეპოქის სარკე გამოჩენილ პირთა ისტორიის მიხედვით” მერვე ტომიდან ამოღებული ტექსტის ქართული თარგმანი შეასრულა, გამოკვლევა, შენიშვნები დაურთო და გამოსაცემად მოამზადა ოთარ ცქიტიშვილმა.

53. ცხოვრება პეტრე იბერიისა, თბ., 1988 წ.

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს დიდი ქართველი მოაზროვნისა და სასულიერო მოღვაწის პეტრე იბერიელის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ამსახველ მასალებს. დღეისათვის ქართველ თუ უცხოელ მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა პეტრე იბერიელის როგორც არეოპაგიტული ნაშრომების

ავტორის, "პეტრე იბერის ცხოვრების" ავტორის და გარდაცვალების თარიღთან დაკავშირებით (შ. ნუტუბიძე, 1975, გვ. 124-146, 310-345, 456-472; 1956; გვ. 139-177; ნ. მარი, 1896; აკ. გაწერილია, 1977, გვ. 139-188, 202-211, 281-309, 1970, გვ. 134-169; 1971, გვ. 141-167; ს. ყაუხჩიშვილი, 1963, გვ. 103-119; 1948, გვ. 87-90; 1961, გვ. 200; 1965, გვ. 245-299; 1936, გვ. 1-22; კ. კეკელიძე, 1956; გვ. 421-431; 1957, გვ. 43-46; 1960, გვ. 232-238; ივ. ჯავახიშვილი, 1960, გვ. 214-221; ივ. ლოლაშვილი, 1972, გვ. 76-87, 170-176; 1988, გვ. 9-76; მელიქსეთ-ბეგი, 1949, გვ. 140; 1941, გვ. 57, 72-76; სიდოროვა, 1953, გვ. 341; ე. ზონიგმანი, 1955; კ. ცეგლედი, 1969, გვ. 7; ე. შვარცი 1912; რ. რააბე, 1895 (ბოლო ორ ავტორს ვიმოწმებთ ს. ყაუხჩიშვილის და აკ. გაწერელის შრომებზე დაყრდნობით (იხ. ზემოდ დასახელებული ლიტერატურა).

მკვლევართა მიერ დადგენილია, რომ "ცხოვრება პეტრე იბერისა" დაუწერია იოანე რუფუსს ბერძნულ ენაზე. შემდეგში ის უთარგმნიათ ასურულად, რომლის გერმანული თარგმანი 1895 წ. გამოაქვეყნა რ. რააბემ. აღნიშნული წიგნის ერთი ნაწილის ქართული თარგმანი პირველად გამოაქვეყნა ს. ყაუხჩიშვილმა 1965 წ. "გეორგიკის" II ტ. (გვ. 245-289). წინამდებარე წიგნში დაბეჭდილი რ. რააბეს მიერ გამოქვეყნებული "პეტრეს ცხოვრების" სრული ტექსტის ქართული ვარიანტი გერმანულიდან თარგმნა, გამოკვლევა, კომენტარები და საძიებლები დაურთო ივ. ლოლაშვილმა.

იხ., ასევე, "ცხოვრება და მოქალაქეობა ფშიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა პეტრე ქართველისა" (ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები, 1967 წ.).

54. კატერინო ძენო, მოგზაურობის კომენტარები (შენიშვნები რაინდ ბატონ კატერინო ძენოს სპარსეთში მოგზაურობისა და სპარსელთა ომების შესახებ), "XV საუკუნის იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ", თბ., 1981 წ.

XV ს. მეორე ნახევრისა და XVI ს. დასაწყისის პოლიტიკური მოღვაწე და დიპლომატი კატერინო ძენო ვენეციის რესპუბლიკამ 1471 წ. ელჩად გააგზავნა აყ-ყონლუს (თეთრბატკნიანთა) სახელმწიფოს მბრძანებელთან უზუნ ჰასანთან (1454-1478 წწ.), რომელიც ომს აწარმოებდა ოსმალეთთან. ნახული და მიღებული შთაბეჭდილებები მან გადმოსცა "მოგზაურობის კომენტარებში", რომელიც შეიმდგა მისმა შვილიშვილმა ნიკოლო ძენომ წიგნად გამოსცა სათაურით "მოგზაურობა" სპარსეთში. უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორის ცნობები, როგორც იმ ამბების თანამედროვისა და თვითმხილველის, სანდო წყაროა XV ს. მეორე ნახევრის "თეთრბატკნიანთა" სახელმწიფოს და საქართველოს ურთიერთობის შესასწავლად.

"მოგზაურობის კომენტარები" იტალიურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ე. მამისთვალიშვილმა.

55. ი. ჭეიშვილი, მასალები სამეგრელოს 1857 წ. აჯანყებაში მონაწილეთა შესახებ. საისტორიო მოამბე, II, თბ., 1925 წ.

წინამდებარე კრებულის აღნიშნულ ნაკვეთში შეტანილია 39 დოკუმენტი (მიმართვები, პატაკები), რომლებიც შედგენილია სხვადასხვა სამსახურების მიერ (ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი, კავკასიის მეფისნაცვალი, სამეგრელოს მმართველი, ობილისის სამხედრო გუბერნატორი, იმპერიის შინაგან საქმეთა სამინისტრო). დოკუმენტებს შორის არის საექიმო კომისიის ოქმის ბირი

არხანგელსკში გადასახლებული უტუ მიქავას ჯანმრთელობისა და აჯანყებაში მონაწილეთა თხოვნა ხელისუფლებისადმი მათი სამშობლოში დაბრუნების შესახებ. ზემოდ დასახელებული დოკუმენტები მოიცავს 1857-1868 წწ.

მასალები გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ი. ჭეიშვილმა.

56. თ. ხაყოშია, მელიქისედეკ ყანჩაელის 1658 წ. საბუთი. ქართული წყაროთმცოდნეობა I, თბ., 1965 წ.

წინამდებარე დოკუმენტი შედგენილია შიომღვიმის მონასტრის წინამძღვრის მელიქისედეკ ყანჩაელის მიერ 1658 წ. ტექსტში დაცული ცნობის თანახმად, 1658 წ. შიომღვიმის მონასტერი გაუთავისუფლებიან სახელმწიფო გადასახადისაგან და მის ნაცვლად მონასტრის წინამძღვარს დაუწესებია წელიწადში 4 ალაპის გადახდა. გარდა აღნიშნული ცნობისა, დოკუმენტში დაცული ინფორმაცია ზოგადად წარმოადგენს მნიშვნელოვან წყაროს XVII ს. საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა საკითხის შესწავლისას.

დოკუმენტს გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო თ. ხაყოშიამ.

57. ო. ხერხეულიძე (XVIII ს. II ნახევარი, XIX ს. დასაწყისი — გარდაიცვალა 1805 წ.), მეფობა ირაკლი მეორისა (მეფის თეიმურაზის ძისა), თბ., 1989 წ. (იხ., ასევე, “საქართველოს ცხოვრება”, ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა, ტფ., 1913 წ., წიგნი II).

XVIII ს. ქართველი ისტორიკოსის ომან ხერხეულიძის წინამდებარე თხზულება წარმოადგენს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პირველწყაროს აღნიშნული საუკუნის საქართველოს ისტორიის კვლევისას. ნაშრომში მოყვანილი ფაქტები და თარიღები სანდოა, რადგან ავტორი თვითმხილველი და ზოგჯერ თანამონაწილეა იმ ამბებისა, რომელსაც აგვიწერს. გარდა ამისა, მას ერეკლე II-ის სასახლის კარზე საკმაოდ მაღალი თანამდებობები (ლაშქარნივისი - სამხედრო კანცელარიის მმართველი, მდივანბეგი - მოსამართლე) ეკავა. ამდენად, მას ხელი მიუწვდებოდა ნებისმიერ დოკუმენტზე.

ო. ხერხეულიძის თხზულება მოიცავს 1722-1787 წწ. საქართველოს ისტორიას. ნაშრომის ბოლოს ავტორი ალა მაჰმად-ხანის შემოსევისთან დაკავშირებით აღნიშნავს, რომ მას ამის შესახებ არაფერი დაუწერია “ვინაითგან მიზეზნი და ვითარებანი განვრცელდებიან” (ო. ხერხეულიძე, თბ., 1989, გვ. 75). მასში მან მიანიშნა სამეფო ოჯახის წევრებს შორის არსებულ წინააღმდეგობებზე.

ნაშრომს დანართის სახით თან ერთვის “მეფობა ირაკლი მეორისას” თეიმურაზ ბაგრატიონისეული (გიორგი XII-ის ძე) ვერსია. მასში აღნიშნულია, რომ ის გადმოწერილია ომან მდივნის აღწერილობიდან. თეიმურაზი იქვე აღნიშნავს, რომ ნაშრომს “მრავალი ამბავი აკლია... სრულვყავ აქომამდე ისტორია ესე მე სრულიად საქართველოს მეფის გიორგის ძემან თეიმურაზ” (ო. ხერხეულიძე, 1989, გვ. 103).

ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ლ. მიქიაშვილმა.

58. ს. ჭიქია, XVIII ს. თურქული დოკუმენტი ოქროს ციხის შესახებ, თსუ შრომები. ტ. 91 აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, II, თბ., 1960 წ.

დოკუმენტი წარმოადგენს სულთან ოსმან III-ის (1754-1757 წწ.) მიერ 1756 წ. 30 დეკემბერს გაცემულ საბუთს, რომლის ძალით წყაროში დასახელებული

პუნქტები: ალთუნ-კალას (ოქროს ციხე) რაბათი, სოფლები: შოყა, ბელნარა, ჭულე, სათესველი სოფ. კიკიბოსთან, ქორთა, ხარჯამი, გორა, ვალისონი, სუმუხთუბანი, ზემო მოხე ქვემო მონეოურთო სამემკვიდრეოდ უბოძებიათ ვინმე სულეიმან ეს ადისათვის. აღნიშნული საბუთი 1758 წ. განუახლებია სულთან მუსტაფა აჰმედის ძეს (1757-1774 წწ.). დოკუმენტში დაცული ცნობები საინტერესო ინფორმაციას იძლევა სამხრეთ საქართველოს სოციალური და საქართველო-თურქეთის პოლიტიკური ურთიერთობის შესასწავლად.

დოკუმენტი ქართულად თარგმნა, გამოკვლევა, შენიშვნები დაურთო და დედანთან ერთად გამოსცა ს. ჯიქიამ.

59. ს. ჯიქია, ერთი თურქული საბუთი ცხინვალის შესახებ. თსუ შრომები, ტ. 116 თბ., 1965 წ.

დოკუმენტი წარმოადგენს სულთან აჰმედ III-ის (1703-1730 წწ.) მიერ 1728 წ. 3 ივლისს გაცემულ წყალობის სიგელს, რომლის ძალითაც გივი ამილახვარს სამემკვიდრეოდ ებოძა სოფ. ცხინვალი. აღნიშნული დოკუმენტი წარმოადგენს დედნიდან გადაღებულ პირს, რომლის სისწორე დამოწმებულია თბილისის ყადის მეჰმედ ტულის მიერ.

სიგელი თურქულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ს. ჯიქიამ.

60. ს. ჯიქია, სულთან აჰმედ III-ის ფირმანი ბაქარ ბაგრატიონს. ქართული წყაროთმცოდნეობა, III, თბ., 1971 წ.

ფირმანი შედგენილია 1723 წ. მასში აღნიშნულია, რომ სულთანმა აჰმედ III-მ ქართლის ბეგლარბეგობა, ასევე თბილისის ვილაიეთი იურთლუკისა და ოჯაკლიკის წესით უბოძა ვახტანგ VI-ის შვილს ბაქარ ბატონიშვილს.

ფირმანი თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ს. ჯიქიამ.

61. Chronikon Paschale (პასქალური ქრონიკა). "გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ", ტ. IV, ნაკვეთი I (იხ. "მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის", ნაკვეთი I, თბ., 1941 წ.

წინამდებარე თხზულებაში გადმოცემული ამბები მოიცავს ადამის გაჩენიდან 629 წლამდე პერიოდს. გამოკვლევების მიხედვით, "პასქალური ქრონიკის" ავტორი ირაკლი კეისრის (610-641 წწ.) თანამედროვე ყოფილა. გადმოცემული ამბების თხრობისას ავტორს გამოყენებული აქვს აღრინდელი წყაროები (სექსტუს აულუსანე აფრიკანუსის "ქრონიკა", ევსევი კესარიელის "საეკლესიო ისტორია", იოანე მალალას "ქრონოგრაფია"). ამდენად, ნაშრომი VII საუკუნემდე კომპილაციური ხასიათისაა. VII ს. დასაწყისიდან კი ის წარმოადგენს ერთ-ერთ საუკეთესო პირველწყაროს, რადგან ავტორი თვითმხილველი იყო იმ ამბებისა, რომელსაც აგვიწერს.

ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა.

დამოწმებული ლიტერატურა

თეიმურაზ ბაგრატიონი, 1989 - თეიმურაზ ბაგრატიონი, “ო. ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლი მეორისა”, თბ., 1989.

აღ. ბარამიძე, ლ. ასათიანი, 1934 - აღ. ბარამიძე, ლ. ასათიანი, ვოლტერიანობა საქართველოში, ჟურნალი “მნათობი”, თბ., N 7-8, 1934.

გ. ბახტაძე, 1959 - გ. ბახტაძე, დავით ბაგრატიონის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და ისტორიული შეხედულებანი, პუშკინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. XIV, თბ., 1959.

აკ. გაწერილია, 1977 - აკ. გაწერილია, თხზ. ტ. I, თბ., 1977.

აკ. გაწერილია, 1970 - აკ. გაწერილია, პეტრე იბერიელის ბიოგრაფიის საკითხები, ჟურნალი “მნათობი”, N3, თბ., 1970.

აკ. გაწერილია, 1971 - აკ. გაწერილია, ისევ პეტრე იბერიელის ქართული “ცხოვრების” გამო. ჟურნალი “მნათობი”, N 8, 1971.

დავით ბატონიშვილი, 1941 - დავით ბატონიშვილი, ახალი ისტორია. ბაგრატ ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა, 1941.

ი. დოლიძე, 1965 - ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, თბ., 1965.

ი. დოლიძე, 1972 - ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, თბ., 1972.

მ. ღუმბაძე, 1973 - მ. ღუმბაძე, ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70-80-იანი წლების მიჯნაზე (XVIII ს.), საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973.

ს. კაკაბაძე, 1924 - ს. კაკაბაძე, ვეფხის ტყაოსნის 1600 წლის ახლოდროინდელი მხატვრული ხელნაწერი, საისტორიო მოამბე, წიგ. II, თბ., 1924.

ს. კაკაბაძე, 1925 - ს. კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია. საისტორიო მოამბე, II, თბ., 1925.

მ. კეკელია, 1970 - მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ. თბ., I, 1970.

კ. კეკელიძე, 1960 - კ. კეკელიძე, დიონისე არეოპაგელი და პეტრე იბერიელი ქართულ ჰიმნოგრაფიაში, “ეტიუდები ძველი ქართული ლიტ. ისტორიიდან”, ტ. VI, თბ., 1960.

კ. კეკელიძე, 1956 - К.Кекелидзе, Проф. Э. Нонигман о Петре Ибере и сочинениях Пс.-Дионисия ареопагита, თსუ შრ., ტ. 63, თბ., 1956.

ბ. კუდავა, 2004 - ბ. კუდავა, “თ. ჟორდანიას, ქრონიკები”, ტ. I, თბ., 2004.

ივ. ლოლაშვილი, 1972 - ივ. ლოლაშვილი, არეოპაგეტის პრობლემები, 1972.

ივ. ლოლაშვილი, 1988 - ივ. ლოლაშვილი, “ცხოვრება პეტრე იბერისა”, თბ., 1988.

ე. მამისთვალიშვილი, 1981 - ე. მამისთვალიშვილი, XV ს. იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1981.

ნ. მარი, 1886 - Н. Марр, Житие Петра Ивера, царевича-подвижника и епископа маиумского V века. Грузинский подлинник издал, перевел и предисловием снабдил Н. марр. Православный полестинский сборник, т. XVI, Вып. II, С.-Петербург, 1896.

- მელიქსეთ-ბეგი, 1949** - Меликсет-Бек. Тайна Псевдо-Дионисия Ареопажита, Византийски временник II, 1949.
- მელიქსეთ-ბეგი, 1941** - მელიქსეთ-ბეგი, სომხურ "ეპისტოლოგთა წიგნის" ახალი ვარიანტი და პეტრე იბერის მოწაფე იოანე მაიმუმელი, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XI-B, 1941.
- მელიქსეთ-ბეგი, 1945** - მელიქსეთ-ბეგი, საქართველოს მეფის ერეკლე II და რუსეთის იმპერატორის პავლე I სიგელები მხარგრძელთაღმი, საისტორიო მოამბე, ნაკ. I, 1945.
- ლ. მიქიაშვილი, 1983** - ლ. მიქიაშვილი, "თეიმურაზ ბაგრატიონი. ახალი ისტორია," თბ., 1983.
- შ. ნუცუბიძე, 1975** - შ. ნუცუბიძე, პეტრე იბერი და ანტიკური ფილოსოფიური მემკვიდრეობა, შრომები, ტ. V, თბ., 1975.
- შ. ნუცუბიძე, 1956** - შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფია და ანტიკური ფილოსოფიური მემკვიდრეობის ათვისება, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, ტ. I, თბ., 1956.
- რ. რააბე, 1895** - Rihard Raabe, Petrus der Iberer. Leipzig 1895.
- ნ. სიდოროვა, 1953** - Н. Сидорова, Очерки по истории ранней городской культуры во Франции. М. 1953.
- ბ. სილაგაძე, 1960** - ბ. სილაგაძე, არაბი მწერლების ცნობები რას ტარხანის ლაშქრობის შესახებ საქართველოში 764 წელს, ქართული წყაროთმცოდნეობა, V, 1978.
- ბ. სილაგაძე, 1960** - ბ. სილაგაძე, ერაყ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (XIX ს. 20-იანი წწ.), თსუ შრ. ტ. 91, აღმოსავლეთმცოდნეობა, სერია II, თბ. 1960.
- ი. ტაბაღუა, 1965** - ი. ტაბაღუა, ს.-ს. ორბელიანის ევროპაში ყოფნასთან დაკავშირებული ერთი საბუთის შესახებ, ქართული წყაროთმცოდნეობა, კრებული I, თბ., 1965.
- გ. ფუთურიძე, 1960** - გ. ფუთურიძე, მუსტაფა სელიანიქი საქართველოს შესახებ, თსუ შრ. ტ. 91, აღმოსავლეთმცოდნეობა, სერია II, თბ., 1960.
- ვლ. ფუთურიძე, 1960** - ვლ. ფუთურიძე, ერევნის ხანების წერილები ქართლ-კახეთის მეფეებისადმი (XVIII ს. II ნახ.), თსუ შრ. ტ. 91, აღმოსავლეთმცოდნეობა. სერია, თბ., 1960.
- ქსე, 1984** - ქსე, ტ. 7, თბ., 1984 .
- თ. ყაუხჩიშვილი, 1967** - თ. ყაუხჩიშვილი, "ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ", I, თბ., 1967.
- თ. ყაუხჩიშვილი, 1976** - თ. ყაუხჩიშვილი, საქართველოს ისტორიის ძვ. ბერძნული წყაროები, თბ., 1976.
- ს. ყაუხჩიშვილი, 1963** - ს. ყაუხჩიშვილი, ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1963.
- ს. ყაუხჩიშვილი, 1936** - ს. ყაუხჩიშვილი, ზაქარია რექტორი, "გეორგიკა", ტ. III, თბ., 1936 .
- ს. ყაუხჩიშვილი, 1948** - ს. ყაუხჩიშვილი, ლექციები ბიზანტიის ისტორიიდან, ტ. I, თბ., 1948.

- ს. ყაუხჩიშვილი, 1965** - ს. ყაუხჩიშვილი, მასალები პეტრე იბერის ბიოგრაფიისათვის, "გეორგია", ტ. II, თბ., 1965.
- ს. ყაუხჩიშვილი, 1955** - ს. ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბ., 1955.
- ნ. შენგელია, 1976** - ნ. შენგელია, ოსმალთა ისტორიკოსი მუნეჯიმ ბაში გიორგი სააკაძის შესახებ, თსუ შრ., ტ. 180, თბ., 1976.
- ნ. შენგელია, 1968** - ნ. შენგელია, ოსმალთა ისტორიკოსის მუნეჯიმ ბაშის ცნობები ლალა მუსტაფა ფაშას ამიერკავკასიის ქვეყნებში ლაშქრობის შესახებ, ქართული წყაროთმცოდნეობა, II, თბ., 1968.
- ნ. შენგელია, 1973** - ნ. შენგელია, სოლაქ ზადე საქართველოს შესახებ, ქართული წყაროთმცოდ. IV, თბ., 1973.
- ი. რუფუსი, 1912** - Iohanes Rufus, ein monophysitischer Schriftsteller. E. Schwartc. Heidelberg, 1912.
- შ. ჩხეტია, 1946** - შ. ჩხეტია, მასალები საბჭოთა კავშირის ხალხთა ისტორიისათვის. გლეხთა აჯანყება დაღესტანში 1871 წელს, საისტორიო მოამბე II, თბ., 1946.
- კ. ცეგლედი, 1969** - კ. ცეგლედი, პეტრე იბერის სირიული ცხოვრების გამო, აღმოსავლური ფილოლოგია, თბ., 1969.
- ო. ხერხეულიძე, 1989** - ო. ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლი მეორისა, თბ., 1989 .
- ივ. ჯავახიშვილი, 1960** - ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, თბ., 1960.
- ივ. ჯავახიშვილი, 1977** - ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. თბ., ტ. VIII, 1977.
- მ. ჯანაშვილი, 1905** - მ. ჯანაშვილი, მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, შეკრებილი ბატონიშვილის დავით გიორგის-ძისა და მისი ძმებისა 1744-1840 წწ., ტფ., 1905.
- ლ. ჯანაშია, 1962** - ლ. ჯანაშია, ლაზარ პარფეცის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1962.
- ე. ჰონიგმანი, 1955** - E. Хонигман, Петр Ивер и сочинения Псевдо-Дионисия Ареопагита, Чбг иа., в.59, ЧС., 1955.

EMZAR TCHANTURIDZE, SALOME TCHANTURIDZE**RESOURCES PROTECTED IN I.I.A TCHAVTCHAVADZE
SCIENTIFIC LIBRARY ABOUT THE HISTORY OF GEORGIA**

Resources chosen by us for this collection refer to political, social, economical, financial, law issues. We have made remarks many times about the viewpoints sounded by researchers on the theme of the value of the information protected in the library, but here we want to emphasize the fact, that one of the parts mentioned in certain works are considered to be lost today. There are the sources, the statements stored there is no longer mentioned anywhere or the same information is given with different interpretation.

Let us remark that on the territory of Georgia main part of documents protected in different state offices was moved to north Caucasus in 1915 due to the Emperor's legislation decision. Unique materials were almost ruined in 1919-1920 during the civil war in Russia. Thus survived documents are very important while making research of Georgian history.

In "Tselitsdeuli" VI we launch the work of 23 different authors or the materials taken from the works. Also archive materials published in collections of different titles ("Historical story-teller", "Georgian source science", "TSU works", "Materials for Georgia and history of Caucasus", "Georgica", "Chronicles" by T. Jordania) which thoroughly combines 5680 documents. It also includes foreign language (Turkish-Ottoman, Persian, Russian) documents.